ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

ЖИНОЯТЧИЛИКНИ ДЕТЕРМИНАЦИЯЛОВЧИ ОМИЛЛАРНИ АНИҚЛАШДА ЖИСМОНИЙ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ МУРОЖААТЛАРИ

Шавкатбек Гафурович Мурзажанов
Криминология тадқиқот институти илмий ходими

Аннотация: Ушбу мақола жисмоний ва юридик шахслардан келиб тушган ариза ҳамда шикоятларни ўрганиш воситасида жиноятчиликни юзага келтирувчи сабабларни детерминация қилиш муаммоларига бағишланади. Муаллиф мурожаатлар билан ишлаш амалиётини ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг самарали ва замонавий механизми сифатида ривожлантириш зарурлигини асослаб берган.
Калит сўзлар: жиноятчилик сабаблари, мурожаатлар мониторинги, криминологик прогноз, ҳуқуқий профилактика, жиноятчилик омиллари.

Аннотация: В статье рассматривается научно-практический потенциал анализа заявлений и обращений граждан и организаций как инструмента выявления детерминант преступности. Автор исследует методы оценки криминогенной обстановки на основе поступающих сигналов от населения, а также предлагает пути модернизации существующих подходов к предупреждению противоправных деяний.
Ключевые слова: криминогенные детерминанты, анализ обращений граждан, предупреждение преступности, криминологический мониторинг, причины правонарушений.

Abstract: This paper explores the methodological aspects of evaluating public and corporate appeals to identify crime-producing factors and underlying conditions. By examining the patterns within these communications, the study outlines strategic frameworks for assessing regional criminogenic environments and upgrading preemptive delinquency prevention systems.
Keywords: crime drivers, analysis of public appeals, crime prevention, criminological monitoring, offenses, root causes of crime.

Кириш

Криминология фанида жиноятчиликнинг вужудга келиши ва ривожланишини англаш учун унинг детерминация жараёнини тадқиқ этиш муҳим аҳамиятга эга. Лотинча «*determinare*» (белгиламоқ, чегараламоқ) сўзидан олинган «детерминация» тушунчаси жиноятчиликнинг объектив борлиқдаги сабаб-оқибат алоқаларини ҳамда унинг шаклланишига таъсир этувчи омиллар мажмуини ифодалайди.[1] Жиноятчилик детерминацияси деганда — ушбу салбий ижтимоий ҳодисанинг мавжудлиги, ундаги миқдор ва сифат ўзгаришлари, таркибий тузилиши ҳамда динамикасини белгилаб берувчи турли ижтимоий омилларнинг (сабаб ва шароитларнинг) узвий ўзаро таъсирлашиш жараёни тушунилади.[2]

Мазкур тушунчанинг мазмун-моҳияти қатор маҳаллий дарслик ва илмий тадқиқотларда кенг ёритилган. Хусусан, профессор И.Р. Исмаилов жиноятчилик детерминациясини оддий сабаблар йиғиндиси сифатида эмас, балки жиноятчиликнинг миқдорий ва сифат кўрсаткичларини белгиловчи объектив ҳамда субъектив омилларнинг мураккаб тизимли боғланиши сифатида таърифлайди. Олим «*determinare*» атамасининг этимологик мазмунига таянган ҳолда, жиноятчиликнинг илдизларини жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва психологик жараёнлар билан узвий алоқада тушунтиради .[3]

[1] М.Ҳ. Рустамбаев, Х.А. Ортиқбоев. – Криминология: Умумий қисм. Дарслик / Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 280 б.

[2] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

[3] Исмаилов И.Р. Криминология: Жиноятчилик ва унинг олдини олиш омиллари. Илмий-амалий қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 320 б.

Биз ҳам ушбу концептуал ёндашувга қўшилган ҳолда, криминологияда детерминация ҳодисасини фақатгина тўғри чизиқли сабабий боғланиш эмас, балки жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олувчи ва криминоген омилларни ҳаракатга келтирувчи динамик тизим сифатида баҳолаймиз.

Криминолог олим И.Р. Исмаилов детерминация тизимини ташкил этувчи унсурларни иккита йирик тармоққа ажратади:[4]

1.Жиноят содир этилишининг сабаблари: Бу гуруҳга жиноятчиликни тўғридан-тўғри уйғотувчи ва унинг асосий ўчоғи ҳисобланган ижтимоий-психологик омиллар киради. Бунга мисол сифатида одамлар онгидаги жамиятга зид қарашларни, осон бойлик орттиришга интилишни, тажовузкорликни ва аҳоли орасидаги зарарли ижтимоий кайфиятларни кўрсатиш мумкин.

1.Жиноят содир этилишининг шароитлари: Бу омиллар ўз-ўзидан жиноятни бошлаб бермайди, балки мавжуд сабабларнинг юзага чиқиши ва амалга ошиши учун қулай муҳит яратади. Бунга ижтимоий назоратнинг пастлиги, қонунлардаги камчиликлар ёки аҳолининг моддий аҳволи ёмонлиги киради.

Жиноятчилик детерминацияси ўзининг табиатига кўра бошқа ижтимоий жараёнлардан қуйидаги ўзига хос белгилари билан ажралиб туради:

-Объектив ва субъектив жиҳатларнинг бирлиги: Жиноят содир этилишига фақат ташқи муҳит (масалан, молиявий инқироз ёки ишсизлик) ёки фақат инсоннинг ички дунёси (қонунларни менсимаслик, тарбиясизлик) алоҳида таъсир кўрсатмайди. Бу жараёнда жамиятдаги мавжуд муаммолар ва шахснинг салбий дунёқараши доимо ўзаро бирлашади.[5]

-Кўп омиллилик хусусияти: Бирорта ҳам жиноий қилмиш ҳеч қачон фақат битта сабаб оқибатида келиб чиқмайди. Жиноятчилик доим иқтисодий етишмовчиликлар, сиёсий ўзгаришлар, маънавий инқироз ва бошқа кўплаб тизимли камчиликларнинг занжирдек боғланиб кетишидан туғилади.[6]

-Доимий ҳаракат ва янгиланиш (динамика): Жамият ҳаёти бир жойда турмагани каби, жиноятга замин яратувчи омиллар ҳам вақт ўтиши билан ўзгариб боради. Бунга яққол мисол: бугунги рақамли технологиялар ривожланган даврда оддий ўғирликлар ўрнини компьютер, интернет ва пластик карталар билан боғлиқ фирибгарликлар (кибержиноятлар) эгалламоқда.

Поғонали (иерархик) тузилиш: Жиноий омиллар учта асосий даражага бўлинади: умумижтимоий (бутун жамиятга тегишли), гуруҳий (муайян жамоа ёки тоифаларга тегишли) ва индивидуал (конкрет бир шахснинг ўзига хос хусусиятлари).[7]

Ҳозирги даврда жиноятчиликка қарши курашнинг энг асосий йўли — жиноят содир этилгандан кейин жазолаш эмас, балки унинг барвақт олдини олишдир. Бу жараёнда жиноятга замин яратувчи ижтимоий-иқтисодий, руҳий ва ҳуқуқий камчиликларни олдиндан пайқашда давлат идораларига фуқаролардан келиб тушаётган мурожаатларни таҳлил қилиш жуда катта ёрдам беради.

Бугунги кунда жиноятчиликка қарши курашнинг энг асосий ва истиқболли йўналиши — содир этилган қилмиш ортидан жазолаш эмас, балки унинг олдини барвақт олиш ҳамда келиб чиқиш сабабларини илмий асосда бартараф этишдан иборатдир.[8] Шу боисдан, жиноятчилик детерминациясини, яъни қонун бузилишига замин яратувчи ижтимоий-иқтисодий, руҳий, маънавий ва ҳуқуқий омилларни олдиндан аниқлаш устувор вазифа саналади.

---

[4] Исмаилов И.Р. Криминология: Жиноятчилик ва унинг олдини олиш омиллари. Илмий-амалий қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 320 б.

[5] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

[6] М.Ҳ. Рустамбаев, Х.А. Ортиқбоев. Криминология: Умумий қисм. Дарслик / – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 280 б.

[7] Исмаилов И.Р. Криминология: Жиноятчилик ва унинг олдини олиш омиллари. Илмий-амалий қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 320 б.

[8] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

Ҳозирги замон криминологиясининг энг муҳим шартларидан бири — жамиятдаги асл ҳолатни акс эттирувчи ахборотлар билан ишлашдир. Бу ўринда давлат органларига аҳолидан келиб тушаётган мурожаатлар беқиёс манба вазифасини ўтайди. Профессор Е.В. Коленко таъкидлаганидек, фуқароларнинг мурожаатлари шунчаки уларнинг кундалик эҳтиёжлари эмас, балки ижтимоий муҳитдаги "оғриқли нуқталар"ни кўрсатувчи ўзига хос кўзгудир.[9]

Олимларнинг фикрига қўшилган холда,ушбу илмий ёндашувга таянган ҳолда айтиш мумкинки, айнан мазкур "оғриқли нуқталар"ни тизимли таҳлил қилиш орқали жиноят содир этилиш хавфи юқори бўлган ҳудудларни олдиндан тахминлаш (прогнозлаш) мумкин бўлади. Натижада, аниқланган муаммоларга тўғри "илмий диагноз" қўйилиб, жиноятчилик омилларига қарши манзилли ва самарали профилактика чоралари белгиланади.

Бундай инновацион тадқиқот усули Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 15 январдаги ПҚ-22-сонли қарори («Криминология соҳасида илмий-амалий тадқиқот ишларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида») ижросини таъминлашда жуда муҳим ўрин тутади. Айниқса, тизимни рақамли технологиялар ва катта ҳажмли маълумотлар (**Big Data**) асосида ривожлантиришда ушбу ёндашув фундаментал аҳамиятга эга.[10]

Юқорида баён этилган фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, фуқароларнинг шикоятларини синчиклаб ўрганиш орқали амалдаги қонунчиликдаги бўшлиқларни ва ечимини кутаётган ҳуқуқий муаммоларни аниқлаш мумкин. Баъзан аҳоли муайян масалада идораларга мурожаат қилади, бироқ амалдаги ҳуқуқий меъёрлар мукаммал бўлмагани сабабли уларнинг муаммосини қонуний ҳал этиш имкони бўлмайди.

Ҳуқуқий бўшлиққа мисол: Бугунги кунда юртимизда замонавий технологиялар ёрдамида фирибгарлик қилишнинг янги усуллари жуда кўпайган ва бу бўйича шикоятлар сони ортиб бормоқда. Бироқ амалдаги Жиноят кодексида ушбу янги қилмишлар учун зудлик билан жавобгарлик белгилайдиган аниқ моддалар ҳали шаклланиб улгурмаган. Мурожаатларни контент-анализ (матнни чуқур таҳлил қилиш) усули орқали ўрганиш эса айнан мана шундай бўшлиқларни вақтида кўрсатиб беради ва қонунларни тезкор ўзгартиришга замин яратади.[11]

Профессор Е.В. Коленконинг фикрини қўллаб-қувватлаган ҳолда таъкидлаш жоизки, фирибгарликнинг янги кўринишларига қарши ўз вақтида ва тезкор чоралар кўриш учун айнан аҳоли мурожаатлари тизимини доимий назорат қилиб бориш зарур,агар биз ушбу турдаги жиноятлар масаласида келиб тушган мурожаатларнинг назоратга олмасак,такрорий мурожаатлар,латент турдаги жиноятлар ошишига сабаб бўлишига сабаб бўлиши.албатда эхтимоли юкори бўлади.

Жиноятчилик детерминациясини аниқлашда мурожаатлар билан ишлашнинг ўзига хос жиҳатлари хусусида сўз юритганда, академик М.Ҳ. Рустамбоев жиноятларнинг олдини олишда тезкор ахборот алмашинуви нечоғлик муҳим эканлигини қайд этади. Фуқароларнинг шикоятлари билан ишлаш тизими жамиятдаги жиноий омилларни холис баҳолаш ва уларга тўғри «ижтимоий ташхис» (диагностика) қўйиш имконини беради.

Шу билан бирга, жиноятчиликка қарши самарали курашиш учун, аввало, мурожаат қилган шахснинг ижтимоий ҳолатини ҳам атрофлича ўрганиш лозим. Профессор М.Ҳ. Рустамбоев таъкидлаганидек, жиноятчилик детерминациясини тадқиқ этиш нафақат қонун бузилиши сабабларини, балки уларни келтириб чиқарувчи ижтимоий алоқалар мажмуини ҳам таҳлил қилишни талаб этади. Шу нуқтаи назардан қараганда, аҳолининг ариза ва шикоятлари жиноий омилларни барвақт пайқаш ҳамда виктимологик профилактикани (инсонларнинг жиноят қурбонига айланиб қолишини олдини олишни) тўғри ташкил этишда энг асосий амалий манба бўлиб хизмат қилади.

---

[9] Коленко Е.В. Замонавий криминологияда аҳоли мурожаатларини таҳлил қилишнинг назарий асослари. Илмий мақола // Ҳуқуқ ва бурч журнали. – Тошкент, 2022. – №4. – 12-18-б.

[10] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 15 январдаги «Криминология соҳасида илмий-амалий тадқиқот ишларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-22-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси (lex.uz).

[11] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

Хулоса ўрнида айтганда, мурожаатларни илмий ва тизимли таҳлил қилиш — жиноятчиликка қарши курашда «реактив» (фақат воқеа содир бўлганидан кейин чора кўриш) тизимидан «проактив» (жиноят содир этилишидан олдин унинг сабабларини бартараф этиш) тизимига ўтишнинг энг асосий ва самарали воситасидир.[12]

Олим М.Ҳ.Рустамбоевнинг фикрига кўшилиб,шуни таъкидлашимиз лозимки,хозирги даврида биз,барча келиб тушган мурожаатларига зудлик билан келиб тушишиданроқ мурожаатга эътибор каратишимиз лозим,сабаьби хар бир келиб тушган мурожаатнинг ўзида фукароларимизнинг муаммолари,ёки кандайдур ҳодиса,содир этилган мурожаатлар,ёки содир этилиши мумкин бўлган “сигналлар”бордур.Шунинг учун бугунги куннинг талаби ҳам келиб тушган мурожпаатларга эътиборлик,масъулият билан ёндошишимиз зарурлигини олиб борган тадқиқотчилилар ўзларининг илмий ишларида юкорида кўп маротаба ёритишганлиги маълум.

Кегинги тадқиқотлар олиб борган олима Д.А. Абдураззоқова фуқароларнинг шикоятлари билан шунчаки юзаки шуғулланишни, яъни қуруқ жавоб хати ёзиб қутилиш амалиётини кескин танқид қилади. Унга кўра, мурожаатлар тизими — криминоген вазиятни олдиндан тахминлаш (прогноз қилиш) ва давлат бошқаруви аппаратини ислоҳ қилишнинг муҳим механизмидир.[13]

Олиманинг илмий қарашларини қўллаган ҳолда таъкидлаш жоизки, агар келиб тушган ариза ва шикоятлар ўз вақтида ҳамда адолатли кўриб чиқилмаса, бу жамиятда ички, яширин (латент) норозилик кайфиятини уйғотади. Агар ўз вактида эътиборлик бўлиб.келиб тушган мурожаатларнинг сифатли ўрганилмаса кўринмас норозилик пайдо бўлади, охир-оқибат турли оғир қонунбузарликлар ва жиноятларнинг келиб чиқишига асосий туртки бўлади.

Аҳоли мурожаатларини криминологик жиҳатдан таҳлил қилиш қуйидаги муҳим йўналишларни камраб олади:

А.А.Тўлаганов томонидан яширин (латент) жиноий қилмишларни юзага чиқариш ўрганишлар жараёнида белгилат ўтилган. Расмий ҳуқуқий статистика таркибига кирмай қолган, бироқ ижтимоий ҳаётда фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказаётган реал қонунбузарликлар айнан мурожаатлар тизими орқали намоён бўлади. Шикоятлар мазмунини чуқур ўрганиш жамиятдаги жиноятчиликнинг ҳақиқий миқёсини холис англашга ҳамда унинг замирида яширинган кўринмас сабаб ва шароитларни тўғри ташхислашга хизмат қилади.[14]

Ижтимоий низо ва кескинлик ўчоқларини барвақт аниқлаш**:** Муайян бир географик ҳудуд ёки аниқ бир тармоқда (хусусан, ер ресурсларини тақсимлаш, банк-молия хизматлари ёки уй-жой коммунал тизимида) фуқаролар норозилигининг кескин кўпайиши ўша соҳада коррупциявий хавфлар ёки ижтимоий зиддиятлар чуқурлашаётганидан далолат беради. Бундай тизимли инқироз нуқталарини ўз вақтида пайқамаслик, келажакда янада оғирроқ қонунбузарликлар ва жиноий қилмишларнинг содир этилиши учун қулай криминоген муҳит (замин) яратади.[15]

Жабрланувчилар ҳолатини (виктимологик жиҳатни) ўрганиш: Келиб тушган аризалар таҳлили асосида жамиятда кўпроқ қайси тоифадаги инсонлар (масалан, аёллар, ёшлар, вояга етмаганлар ёки бизнес вакиллари) жиноятчиларнинг нишонига айланаётганини осонгина билиб олиш мумкин. Бу эса мазкур аҳоли қатламларининг нима сабабдан заиф бўлиб қолаётганини ва уларни асраш учун қандай ҳимоя чоралари кераклигини аниқлашга ёрдам беради.

Давлат ташкилотлари фаолиятини текшириш: Агар аҳоли маълум бир давлат идорасининг лоқайдлиги, сусткашлиги ёки масъулиятсизлиги устидан тинмай шикоят қилаверса, демак, ўша соҳада назорат умуман йўқ ва қонунлар ишламаяпти. Бундай бошқарувдаги бепарволик ва бўшлиқлар жиноятчиликнинг кучайишига замин яратувчи бош омил (детерминант) бўлиб хизмат қилади.[16]

---

[12] Рустамбоев М.Ҳ. Криминология: Дарслик. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 280 б.

[13] Абдураззоқова Д.А. Давлат бошқаруви ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасида мурожаатлар билан ишлашнинг криминологик жиҳатлари. Монография. – Тошкент: "Jurisprudence", 2023. – 180 б.

[14] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

[15] М.Ҳ. Рустамбаев, ю.ф.д., проф. Х.А. Ортиқбоев. Криминология: Умумий қисм. Дарслик / – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 280 б.

[16] Абдураззоқова Д.А. Давлат бошқаруви ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасида мурожаатлар билан ишлашнинг криминологик жиҳатлари**.** Монография. – Тошкент: "Jurisprudence", 2023. – 180 б.

Олимлар томонидан таъкидлаганидек,давлат органлари томонидан барча келиб тушган мурожаатларига аввало мурожаатлар билан ишлашда биринчи галда бенпарволиқга йўл қўйилмастлиги керак,сабаби масъул ходимлар томонидан масъулиятсизликга йўл қўйилса мурожаат оркасидан жиноятчилик содир этилиши юкорилиги аниқ ифодалаб илмий исботлаб берилган.

Ушбу илмий ишларида тадқиқот олиб борган рус олимларимиздан А.И. Долгова жиноятчилик детерминациясини жамиятда мавжуд бўлган турли қарама-қаршиликлар ва зиддиятларнинг оқибати сифатида баҳолайди ҳамда унинг ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий илдизларига алоҳида эътибор қаратади.[17]

Олиманинг фикрига кўра, жиноятчиликнинг вужудга келиши — атроф-муҳит билан инсон шахси ўртасидаги салбий таъсирлашув жараёни бўлиб, у доимо сабаб ва шароитларнинг ўзаро диалектик боғлиқлиги доирасида ривожланади.

А.И. Долгова жиноятчиликни оддий бир ҳодиса эмас, балки жамиятдаги ижтимоий зиддиятлардан туғиладиган мураккаб тизимли тузилиш деб ҳисоблайди. У детерминация жараёнига фақатгина бир томонлама сабаб-оқибат алоқаси сифатида қарамайди. Аксинча, уни жиноий қилмишларга замин ва шароит яратадиган барча иқтисодий, сиёсий, маиший ва маданий омилларнинг яхлит мажмуи сифатида таърифлайди.[18]

Олиманинг ушбу концептуал фикрларини қўллаб-қувватлаган ҳолда айтиш мумкинки, жамиятдаги иқтисодий тенгсизлик ва ижтимоий-сиёсий зиддиятлар оқибатида шаклланадиган криминоген омилларни тўғри англаш ҳамда тизимли ўрганиш жиноятчилик детерминациясини таҳлил қилишнинг энг асосий пойдевори ҳисобланади.

Ўзбекистонлик олима Қ.Р. Абдурасулова мазкур илмий қарашларни янада бойитган ҳолда, детерминация жараёнини алоҳида инсон шахси ва уни куршаб турган атроф-муҳит ўртасидаги зиддиятлар нуқтаи назаридан тадқиқ этади.[19]

Агар хорижлик олимлар (хусусан, Н.Ф. Кузнецова) детерминациянинг умумий-назарий моделини ишлаб чиққан бўлса, Қ.Р. Абдурасулова эътиборни кўпроқ масаланинг маънавий-руҳий томонларига ва миллий хусусиятларига қаратади.[20]

Олиманинг фикрича, жамиятдаги мавжуд номутаносибликлар фуқароларнинг ариза ва шикоятлари кўринишида давлат идораларига борувчи ўзига хос ижтимоий сигналларни ҳаракатга келтирувчи асосий туртки (детерминант) бўлиб хизмат қилади.

Ўз навбатида, академик М.Ҳ. Рустамбаевнинг илмий ёндашуви криминоген омилларни амалий жиҳатдан аниқлаш ва уларнинг олдини олиш йўналиши билан ажралиб туради.[21]

У жиноятчилик детерминациясини бевосита жиноят-ҳуқуқий чоралар ҳамда давлат ташкилотларининг кундалик фаолияти билан узвий алоқада тушунтиради. Бу қарашлар чет эл криминологиясидаги (масалан, А.И. Долгованинг) ижтимоий назорат ҳақидаги назарияларига ўхшаб кетса-да, М.Ҳ. Рустамбаев асосий урғуни профилактиканинг аниқ амалий механизмларига, айниқса, аҳоли билан давлат ўртасидаги қайта алоқа (мурожаатлар) тизимига қаратади.

Хулоса ўрнида қиёсий таҳлил шуни кўрсатадики, хорижлик криминологлар детерминация жараёнининг пойдевор назарияларини яратган бўлсалар, миллий олимларимиз ушбу концепцияларни маҳаллий муҳитга, ўзбек жамиятининг ҳуқуқий маданиятига ва аҳоли мурожаатлари билан ишлаш каби аниқ амалий воситаларга мослаштира олганлар.

Олиб борилган тадқиқотларимиз жараёнида куйдаги мавзуга оид кенгайтирилган таснифларни олдинга сурилади:

Аҳоли мурожаатлари орқали жиноятчилик детерминантларини аниқлаш жараёнини қуйидаги янги мезонлар асосида таснифлаш мақсадга мувофиқ:

---

[17] Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов. – Москва: Норма, 2020. – 384 с.

[18] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

[19] Абдурасулова Қ.Р. Жиноятчилик детерминацияси ва унда шахс омилининг криминологик хусусиятлари. Монография. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2021. – 165 б.

[20] Рустамбоев М.Ҳ. Криминология: Дарслик. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 280 б.

[21] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

1. Ахборотнинг криминологик қимматига кўра мурожаатлар таснифи:

-Тўғридан-тўғри (прямой) криминоген сигналлар: Фуқароларнинг содир этилган ёки тайёрланаётган аниқ жиноятлар (масалан, таъмагирлик, фирибгарлик, маиший зўравонлик) ҳақидаги хабарлари. Булар тизимга тезкор чора кўриш имконини беради.

-Яширин (латент) криминоген сигналлар: Аҳолининг ижтимоий соҳадаги камчиликлар, идоралардаги сансалорлик ёки муайян мансабдорларнинг шубҳали хатти-ҳаракатлари устидан қилган шикоятлари. Булар жиноятга шароит яратувчи детерминантларни кўрсатади.[22]

-Виктимологик хавф сигналлари: Маълум бир шахсларнинг ўзларига нисбатан таҳдид бўлаётгани ёки алданиб қолиш хавфи юқорилиги (масалан, интернет-платформалардаги шубҳали молиявий таклифлар) ҳақидаги мурожаатлари.

2. Криминогенлик даражаси бўйича ҳудудий (локал) тасниф:

-Юқори даражали криминоген ҳудудлар (Қизил зоналар): Муайян маҳалла ёки тумандан ер, уй-жой низолари ёки ишсизлик бўйича мурожаатларнинг кескин оқими. Бу ерда ижтимоий портлаш ва жиноят содир бўлиш эҳтимоли жуда юқори бўлади.

-Ўрта даражали криминоген ҳудудлар (Сариқ зоналар): Тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик, банк кредитлари ажратилишидаги муаммолар бўйича шикоятлар устувор бўлган ҳудудлар (иқтисодий ва коррупциявий жиноятлар хавфи мавжуд).

-Барқарор ҳудудлар (Яшил зоналар): Мурожаатлар тизимида маиший ва ижтимоий шикоятлар минимал даражада бўлган, криминоген муҳит назорат остида бўлган ҳудудлар.

II. Кенгайтирилган янги таърифлар.

1.Аҳоли мурожаатларининг криминологик мониторинги — бу давлат органларига келиб тушаётган шикоят ва аризалар мазмунини статистик ҳамда мазмуний (контент-анализ) жиҳатдан даврий ўрганиш орқали, жамиятдаги яширин жиноий омилларни, ижтимоий кескинлик ўчоқларини ва потенциал жабрланувчилар қатламини барвақт аниқлашга қаратилган илмий-амалий фаолият тизимидир.

2.Мурожаатлар контекстидаги "ижтимоий диагностика" — фуқароларнинг норозилик кайфияти жамланган ахборотларни комплекс таҳлил қилиш воситасида, муайян соҳа ёки ҳудуддаги қонунбузарликларни келтириб чиқарувчи иқтисодий, маънавий ва ташкилий-ҳуқуқий детерминантларга "илмий ташхис" қўйиш жараёнидир.[23]

3.Проактив криминологик профилактика — жиноят содир этилишини кутиб ўтирмасдан, аҳоли мурожаатларида акс этган тизимли камчиликларни (масалан, қонунчиликдаги бўшлиқларни ёки ижтимоий адолатсизликни) давлат идораларининг тезкор бошқарув қарорлари орқали олдиндан йўқ қилиш тизимидир.

III. Илмий ва амалий таклифлар.

1."Криминологик Big Data" ягона миллий платформасини яратиш:

-Мазмуни: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 15 январдаги ПҚ-22-сонли қарори доирасида, Халқ қабулхоналари, ИИВ, Бош прокуратура ва Судларга келиб тушаётган барча мурожаатларни сунъий интеллект (AI) ёрдамида контент-анализ қилувчи ягона электрон тизимни ишга тушириш лозим. Бу тизим шикоятлар ичидаги "криминоген сўзлар" ва "индикаторлар"ни автоматик равишда филтрлаб, қайси соҳада жиноят хавфи ортаётганини харитада (Гис-харита) кўрсатиб бериши керак.

2.Жиноят кодексига "Тезкор криминологик криминализация" механизмини жорий этиш:

-Мазмуни:Аҳоли мурожаатлари таҳлили асосида фирибгарлик ёки кибержиноятчиликнинг янги, қонунда кўзда тутилмаган усуллари аниқланганда, Олий Мажлис ва Криминология тадқиқот институти ҳамкорлигида Жиноят кодексига 15 кунлик муддатда тезкор ўзгартириш киритиш тизимини яратиш лозим.[24]

---

[22] Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.

[23] Коленко Е.В. Замонавий криминологияда аҳоли мурожаатларини таҳлил қилишнинг назарий асослари. Илмий мақола // Ҳуқуқ ва бурч журнали. – Тошкент, 2022. – №4. – 12-18-б.

[24] Абдураззоқова Д.А. Давлат бошқаруви ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасида мурожаатлар билан ишлашнинг криминологик жиҳатлари. Монография. – Тошкент: "Jurisprudence", 2023. – 180 б.

Бу ҳуқуқий бўшлиқларни зудлик билан ёпишга хизмат қилади.

3.Виктимологик ҳимоянинг "маҳаллабай" тизимини шакллантириш:

-Мазмуни:: Мурожаатлар асосида муайян ҳудудда қайси тоифа (масалан, ёлғиз аёллар ёки кексалар) фирибгарлар қурбони бўлаётгани аниқланса, ўша маҳалланинг хотин-қизлар фаоли ва профилактика инспекторига тизимли равишда "виктимологик огоҳлантириш хатлари" ва манзилли ҳимоя топшириқларини юбориш амалиётини йўлга қўйиш зарур.

4.Давлат идоралари раҳбарлари фаолиятини "Криминоген барқарорлик индикатори" бўйича баҳолаш:

--Мазмуни: Агар бирор вазирлик ёки ҳокимлик тизимида фуқаролар мурожаатлари ижобий ҳал этилмагани сабабли латент норозилик ортиб, у жиноятга айланиб кетса, ўша идора раҳбарининг фаолияти қонун ижросини суст назорат қилганлик сифатида салбий баҳоланиши ва интизомий жавобгарлик белгиланиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, аҳоли мурожаатлари билан ишлаш тизимини криминологик рақамлаштириш — мамлакатимизда жиноятчиликка қарши курашни сифат жиҳатдан янги, яъни воқеа содир бўлгандан кейин жавоб бериш (реактив) босқичидан, жиноятнинг барвақт олдини олиш (проактив) тизимига ўтказишга хизмат қилувчи фундаментал пойдевордир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Тўлаганов А.А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати ва детерминацияси. Монография. – Тошкент: "Adolat", 2023. – 195 б.
2. Коленко Е.В. Замонавий криминологияда аҳоли мурожаатларини таҳлил қилишнинг назарий асослари. Илмий мақола // Ҳуқуқ ва бурч журнали. – Тошкент, 2022. – №4. – 12-18-б.
3. Абдураззоқова Д.А. Давлат бошқаруви ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасида мурожаатлар билан ишлашнинг криминологик жиҳатлари. Монография. – Тошкент: "Jurisprudence", 2023. – 180 б.
4. Абдурасулова Қ.Р. Жиноятчилик детерминацияси ва унда шахс омилининг криминологик хусусиятлари. Монография. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2021. – 165 б.
5. Ўзбекистон Republicasi Президентининг 2024 йил 15 январдаги «Криминология соҳасида илмий-амалий тадқиқот ишларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-22-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси (lex.uz).
6. Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов. – Москва: Норма, 2020. – 384 с.
7. Рустамбоев М.Ҳ. Криминология: Дарслик**.** – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 280 б.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 15 январдаги «Криминология соҳасида илмий-амалий тадқиқот ишларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-22-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси (lex.uz).
9. Исмаилов И.Р. Криминология: Жиноятчилик ва унинг олдини олиш омиллари. Илмий-амалий қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 320 б.
10. “Жисмоний ва юридик шахсларининг мурожаатлари тўғрисида”ги 445-сонли ЎРК. 11.09.2017 й.